
Г л а с н и к
Етнографског института
Српске академије наука и уметности

LI

Београд 2004

Г

Е

И

UDC 39 (05)

ISSN 0350-0861

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

BULLETIN

OF THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

LII

Editor in chief:
DRAGANA RADOJIČIĆ

Editorial board:
LASTA ĐAPOVIĆ, RADOST IVANOVA, MIROSLAVA
LUKIĆ-KRSTANOVIĆ, SOFIJA MILORADOVIĆ, MILJANA RADOVANOVIC,
DRAGANA RADOJIČIĆ, GOJKO SUBOTIĆ, BOJAN ŽIKIĆ

Secretary:
MARIJA ĐOKIĆ

Accepted for publication by the reference of associate member of the SASA
Vojislav Stanovčić at the VIII session, Department of Social Sciences SASA,
October 4th 2004.

Belgrade 2004

УДК 39 (05)

ISSN 0350-0861

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ГЛАСНИК

ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА
LII

Уредник:
ДРАГАНА РАДОЛИЧИЋ

Уређивачки одбор:
ЛАСТА ЂАПОВИЋ, БОЈАН ЖИКИЋ, РАДОСТ ИВАНОВА,
МИРОСЛАВА ЛУКИЋ-КРСТАНОВИЋ, СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ,
МИЉАНА РАДОВАНОВИЋ, ДРАГАНА РАДОЛИЧИЋ, ГОЈКО СУБОТИЋ

Секретар уредништва:
МАРИЈА ЂОКИЋ

Примљено на VIII седници Одељења друштвених наука САНУ одржаној
4. октобра 2004. године на основу реферата дописног члана САНУ
Војислава Становчића

Београд 2004

Издавач:

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 35/III, Београд, тел. 636-804

Рецензент:

дописни члан САНУ ВОЈИСЛАВ СТАНОВЧИЋ

Лектор:

СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ

Превод на енглески:

ЈЕЛЕНА ЧВОРОВИЋ

Коректор:

МИРЈАНА РАДОВАНОВИЋ

Технички уредник:

ДАВОР ПАЛЧИЋ

Штампа:

ЧИГОЈА, Београд

Тираж:

500 примерака

Штампање финансирано из средстава Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије.

Део радова у овом Гласнику резултат су рада на пројектима: Традиционална култура Срба — системи представа, обреда и социјалних институција (бр. 2157) и Савремена сеоска и градска култура — путеви трансформација (бр. 1868), које је у целини финансирало МНЗЖС РС.

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39 (05)

ГЛАСНИК Етнографског института = Bulletin of the Institute of Ethnography / уредник Драгана Радојичић. — Књ. 1, бр. 1/2 (1952)– . — Београд (Кнез Михаилова 35/III) : Етнографски институт САНУ, 1952– (Београд : Чигоја). — 24 cm

ISSN 0350-0861 = Гласник Етнографског института

COBISS.SR.-ID 15882242

САДРЖАЈ — SUMMARY

<i>Љиљана Гавриловић</i> , Етнографија виртуелне реалности	9
<i>Ljiljana Gavrilović</i> , The Ethnography of Virtual Reality	16
<i>Бојан Жикић</i> , Гест у егзотеричном контексту	17
<i>Bojan Žikić</i> , Gesture in an Exoteric Context	28
<i>Nevena Ćurčić</i> , Texts, Audiences and Relations of Power Research Paradigms in Media and Cultural Studies	29
<i>Невена Ћурчић</i> , Медијски текстови, публике и односи моћи истраживачке парадигме у студијама медија и културе	40
<i>Мирослава Малешевић</i> , Снови о будућности: како дечаци и девојчице виде своје родне улоге	43
<i>Miroslava Malešević</i> , Dreams About the Future — How Boys and Girls Perceive Gender Roles	51
<i>Мирослава Лукић Крстићановић</i> , Фолклорно стваралаштво у бирократском коду — управљање музичким догађајем	53
<i>Miroslava Lukić Krstanić</i> , Folklore in Bureaucracy Code / Running a Music Event	65
<i>Марина Симић</i> , Конструкција идентитета једног фудбалског клуба на примеру ФК Обилића	67
<i>Marina Simić</i> , Identity Construction of a Football Club on the Example of FC Obilic	80
<i>Иван Ђорђевић</i> , Улична прослава Нове године у Београду	81
<i>Ivan Djordjević</i> , Street Celebration of New Year's Eve in Belgrade	90
<i>Александар Крел</i> , Путеви трансформације традиционалних дечијих игара Срба у Товаришеву	91
<i>Aleksandar Krel</i> , Changes in Traditional Children's Games Among Serbs in Tovariševo	108

<i>Младена Прелић</i> , Крсно име (крсна слава) код Срба у Будимпешти и околини у функцији одржавања етничког идентитета	109
<i>Mladena Prelić</i> , Maintaining Ethnic Identity: Family Patron's Day Among the Serbs in Budapest and Surrounding Area	115
<i>Мирјана Павловић</i> , Матерњи језик као један од етничких симбола Срба у Темишвару	117
<i>Mirjana Pavlović</i> , Native Language as an Ethnic Symbol. Serbs in Timisoara	126
<i>Александра Павићевић</i> , Нека питања спољних миграција југословенског становништва током друге половине двадесетог века — Време за преиспитивање? —	129
<i>Aleksandra Pavićević</i> , A Few Questions Concerning Exterior Migrations of Yugoslav Population During the Second Half of the 20 th Century — A Time for Reconsideration —	136
<i>Петер Славковски</i> , Традиционална култура словачких мањина у средњој и југоисточној Европи	139
<i>Peter Slavkovski</i> , Traditional Culture of Slovakian Minorities in Central and Southeastern Europe	145
<i>Јелена Ћворовић</i> , Reproductive Behavior, Ethnicity and Socio-Economic Status — A Comparison of two Serbian Gypsy Groups	147
<i>Јелена Ћворовић</i> , Репродуктивно понашање, етницитет и социо-економски статус — Поређење две групе Рома	152
<i>Сања Златановић</i> , Василица и самоодређење Рома	155
<i>Sanja Zlatanović</i> , Vasilica and Self-Determination of Roma	164
<i>Милош Луковић</i> , Цинцари у Урошевцу и другим „косовским железничким варошима“ — Прилог историји Цинцара у Србији —	165
<i>Miloš Luković</i> , Tzintzars in Uroševac and Other Kosovo' Rail Centers — a contribution to the history of Tzintzars in Serbia —	185
<i>Мирко Барјактаровић</i> , Религија и насеље као чувари народносног	187
<i>Mirko Barjaktarović</i> , Religion and Settlement as Preservers of Ethnicity	197
<i>Никола Пантелић</i> , Градска породица и традиција осамдесетих година XX века	199
<i>Nikola Pantelić</i> , Urban Family and Tradition in the 1980's	204
<i>Ивица Тодоровић</i> , Прилог реконструкцији базичног митолошког кода српске народне религије — митска бића Тамнаве	205
<i>Ivica Todorović</i> , Mythical Creatures of the Tamnava Region: A Basic Mytological Code in the Serbian Folk Religion	225
<i>Бојан Јовановић</i> , Вампир као метафора	227
<i>Bojan Jovanović</i> , Vampire as a Metaphor	233

<i>Гордана Благојевић</i> , Прилог проучавању вампира у Срба или лужничке приче о вампиру	235
<i>Gordana Blagojević</i> , A Contribution to the Vampire Studies Among Serbs or Vampire Stories From Luznica	242
<i>Ласџа Бајковић</i> , Највећа жртва — Жртвовање сопственог детета као мотив у словенској народној књижевности	243
<i>Lasta Djapović</i> , The Main Sacrifice — Sacrificing own children in Slavic folk literature	255
<i>Миљина Ивановић-Баришић</i> , Временско одређење празника и годишњих обичаја у подавалским селима	257
<i>Milina Ivanović-Barišić</i> , Temporal Settling of Holidays and Annual Customs in Villages at the Foot of the Avala Mountain	266
<i>Зоран Гудовић</i> , Неке архаичне црте у друштвеном животу Брскућана (Етнографске забелешке)	267
<i>Zoran Gudović</i> , Some Archaic Traits in Social Life of Brskuceans (Ethnographical Notes)	280
<i>Јадранка Ђорђевић</i> , Одлике родбинске терминологије у врањском крају . . .	283
<i>Jadranka Djordjević</i> , Kinship Terms in the District of Vranje	293
<i>Десанка Николић</i> , Шаливе ерске приче из ариљског краја	295
<i>Desanka Nikolić</i> , Humorous “Era” Stories from the Arilje Region	300
<i>Драгана Радојичић</i> , Санитарни кордон	301
<i>Dragana Radojičić</i> , Sanitary Cordon	310
<i>Мирослав Свирчевић</i> , Миграције у Србији XVIII века и установе патријархалног друштва	311
<i>Miroslav Svirčević</i> , Migrations in Serbia During the 18 th Century and Patriarchal Society Institutions	326
<i>Јадранка Ђорђевић</i> , Преглед словеначких часописа из етнологије (2000–2003)	327
<i>Биљана Миленковић Вуковић</i> , Библиографија проф. др Ђурђице Петровић — 1. део (1927–2003)	335

Прикази

<i>Софија Милорадовић</i> , Невенка Миловановић, <i>Доња Муџница. Варош међу селима</i> , Параћин 2003, 505 стр.	357
<i>Миљина Ивановић-Баришић</i> , Радоје Д. Цветић, Пиносава — подавалско насеље, Београд 2003, Библиотека <i>Хроника села</i> , с. 1–351.	358
<i>Душан Дрљача</i> , Етнологија у часопису шабачког Музеја — Годишњак Народног музеја у Шапцу, бројеви 1, 2 и 3 (2000, 2001. и 2002) . .	360

In memoriam

Бојан Жикић, Проф. др Душан Бандић (1939–2004) 363

Сећање

Никола Панџелић, Ранко Финдрик (1922–2004) — Неимар музеја „Старо село“ у Сирогојну 365

Аутори у Гласнику ЕИ САНУ ЛП 369

Упутство ауторима 371

Александра ПАВИЋЕВИЋ
Етнографски институт САНУ, Београд

УДК 314.15(497.1) „194/199“
Оригинални научни рад

НЕКА ПИТАЊА СПОЉНИХ МИГРАЦИЈА ЈУГОСЛОВЕНСКОГ СТАНОВНИШТВА ТОКОМ ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА — Време за преиспитивање? —*

У раду је дат аналитички преглед миграционих кретања из Југославије током друге половине двадесетог века. Акцент је стављен на његове последње деценије, као и на новији тип исељеништва који подразумева миграције високостручних кадрова. Специфичност нових миграција огледа се и у њиховој структури и у избору симбола етничког идентитета.

Кључне речи: транзиција, миграције, статистика, образовна структура.

Ако покушате да, изашавши из уских оквира економског и политичког дефинисања процеса транзиције, исти сагледате са аспекта теорије о *rites de passage*, може вам се десити да схватите да „транзиција“ на *јужнословенским* просторима траје дуже од тренутно актуелног економског реструктурирања које представља суштину горе поменуте дефиниције.¹ Вишезначност, парадоксалност, напетост, инверзност, конфликтност и друго, као основне одлике лиминалних стања, апсолутно су применљиве и очигледне када је у питању процес транзиције на територији бивше Југославије, који је, судећи по присутности ових пратећих феномена, отпочео још осамдесетих година двадесетог века.

Примедба оваквом поређењу може се међутим ставити у два случаја: а) познаваоци ситуације у овом региону могли би констатовати да поменуте одлике прате југословенско друштво у целој његовој послератној историји (Други светски рат), која је опет и отпочела својеврсном транзицијом само у супротном смеру;² б) ако покушамо да сагледамо крај актуелне *лиминалне фазе*. И у једном и у другом случају намеће се помало аутистично, али реално постојеће питање: *није ли транзиција постала наше природно стање?*

---

* Рад је део пројекта бр. 2157: *Традиционална култура Срба — системи представљања, обреда и социјалних институција*, који је у целости финансиран од стране МНЗЖС РС.

¹ Миљана Прошић (ur.), *Културе и транзиције*, Београд 1994. По дефиницији, транзиција се односи на прелаз из преткапиталистичког у капиталистички систем.

² Термин *транзиција* можемо, с обзиром на његово изворно значење, тумачити као било који прелаз, односно реструктурирање једног економског система у други.

Они који свој грађански, професионални, национални или политички идентитет, или економски просперитет и опстанак, нису могли да сагледају у условима дуготрајног хаоса, „уписали“ су се у број од око милион југословенских емиграната који су у последњих педесетак година напустили Југославију.³

Простор Југославије (у свим облицима и структурама у којима је она током друге половине двадесетог века постојала — од ФНРЈ, преко СФРЈ, СРЈ, до Србије и Црне Горе) био је област мање или више интензивних миграција — унутрашњих и спољних. Померања становништва било је у јужнословенским пределима и у ранијим периодима, али се може рећи да њих није карактерисала таква масовност и континуираност какву имамо у новије време.⁴

Први већи талас иселјавања југословенског становништва уследио је одмах након завршетка Другог светског рата и био је условљен првенствено политичким догађајима у земљи који су се односили на идеолошко усмерење победника НОБ-а. Треба поменути да је ова емиграција била својеврсни *deja vu* оне с почетка века (1916–1918), када је чак 5% тадашњег становништва Србије, међу којима су се налазили и представници српског политичког и војног руководства, радије изабрало живот у егзилу него у окупираној земљи.⁵ Ипак, док се већина потоњих вратила након завршетка рата у Србију, политичка емиграција после Другог светског рата нашла је своје коначно одређиште у прекоокеанским земљама. Оно што, између осталог, спаја ова два таласа привремених, односно трајних сеоба, јесте њихова — у оба случаја — привремена хабитација у Грчкој, која је за одређени број политичких иселјеника после Другог светског рата била врста „одскочне даске“ за даље расељавање.⁶

Удаљеност нове „домовине“, између осталих фактора, дала је овим миграцијама трајни карактер. Број оних који су из наведених разлога напустили Југославију није експлицитан ни у једном доступном извору, а постојеће званичне статистике и процене одговорних институција су у потпуности неусаглашене.⁷

Економско и политичко отварање Југославије почетком шездесетих година, као и велика потражња за радном снагом у земљама Западне Европе, условили су даље и масовније емиграције југословенског становништва. Биле су то економске, радне миграције са прокламованим привременим карактером. У периоду од 1964–1973. број грађана СФРЈ у западноевропским земљама достигао је готово милион и сто хиљада, од чега је припадника српске националности било две петице.⁸ Ову констатацију треба, међутим, допунити податком да је већи део емиграције српског становништва долазио са територија ван уже Србије, која је, барем у поменутом периоду, била подручје релативно слабих спољних миграција.⁹ Ти-

³ Vladimir Grečić (ur.), *Jugoslovenske spoljne migracije*, Ministarstvo za rad, zdravstvo i socijalnu politiku, Beograd 1998, 12.

⁴ Dušan Drljača, *Iseljenici iz Crne Gore u Dulutu (Minnesota, SAD)*, Naučni skupovi 54, Odeljenje društvenih nauka, knj. 24, SANU, Podgorica 2000, 48–64; Славенко Терзић, *Србија и Грчка 1856–1903*, Историјски институт САНУ, Београд 1992.

⁵ Loukianos Hassiotis, *The Serbs in Greece: The Serbian exile in Greece during the First World War*, Годишњак за друштвену историју VII/2–3, 2000, 190–198, 191.

⁶ Aleksandra Pavićević, *Ambiguity og Integration Processes, Serbs in Greece, National Identity of Recent Emigrants*, у штампани: Ethnologia Balkanica no. 9.

⁷ Marina Glamočak, *Osvrt na srpsku političku emigraciju, u Seobe Srba nekad i sad*, urednik Vladimir Grečić, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd 1990; Vladimir Grečić, Marko Lopusina, *Svi Srbi sveta*, Beograd 1994, 25.

⁸ Vladimir Grečić, Marko Lopusina, *н. д.*, 26.

⁹ Ivo Baučić, *Porijeklo i struktura radnika iz Jugoslavije u SR Nemačkoj*, Radovi Instituta za geografiju Sveučilišta u Zagrebu, sveska 9, Migracije radnika, knjiga 1, Zagreb 1970, 87.

пична за овај талас била је и чињеница да су у одређене земље ишли људи одређених професија, односно, заната,¹⁰ затим да су ово генерално биле миграције мање квалификоване радне снаге и сезонских радника, као и да је већи удео у њима имало становништво градских насеља.¹¹ Потоње се посебно односи на подручје уже Србије, што се може објаснити изразитом тежњом ка административној централизацији (у правцу градских насеља генерално, а посебно у правцу Београда), која је већ током шездесетих година двадесетог века постала битна карактеристика унутрашњих демографских кретања у овом подручју. Током седамдесетих година постало је јасно да је првобитна привременост ових миграција крајње релативна и да ће оне имати много више лоших него добрих последица за економску и социјалну структуру земље. Запошљавање у иностранству достигло је кулминацију 1970. године, када је из Србије и Црне Горе на рад у иностранство отишло 47.018 лица.¹²

Требало би на овом месту поменути да су током читавог изучаваног периода спољне миграције често посредно или непосредно биле условљене унутрашњим миграцијама, везаним опет за економско-политичке процесе послератног и савременог југословенског друштва. Овде првенствено мислим на процесе колонизације и индустријализације, а понајвише на чињеницу етничке територијалне хомогенизације која је била условљена присилним исељавањем, поглавито српског становништва Хрватске, Македоније и Косова и Метохије.¹³

На основу извештаја различитих институција западноевропских земаља из 1968, 1969. и 1970. године, југословенских радника је у том периоду у СР Немачкој било 389.000, у Француској 51.600, у Аустрији 66.400, у Швајцарској 21.300, у Шведској 28.300, у Белгији 4.100, у Холандији 3.000 и у Великој Британији 2.500.¹⁴

Од средине седамдесетих година XX века тренд спољних миграција показује знаке благог опадања, да би се поново појачао почетком осамдесетих, и посебно почетком деведесетих, сада са новом социјално-економско-политичком позадином и особинама другачијим од оних које су карактерисале претходне таласе.

Могло би се чак рећи да су нова исељавања југословенских грађана сажела у себи одлике свих претходних, добијајући посебно драматичан тон због тога што су често била једино решење за њихове учеснике.¹⁵ Но, о томе ће бити више речи нешто касније.

¹⁰ На основу сопствених сазнања и кратког истраживања које сам спровела у Паризу 2000. године, као пример бих издвојила податак да се у поменутом периоду у Француску доселило око 20.000 полуквалификованих радника из текстилне индустрије, од којих је знатан број био пореклом из источне Србије.

¹¹ Ivo Baučić, *н. д.*, 39; Љиљана Петровић, *Резултати етнoлошких истраживања југословенских радника на привременом раду у Еркрајту 1*, СР Немачка, 125, 129; Бранка Јаковљевић, *Југословени у Каиџвајку и Рајнсбургу*, 139–159, 148.

¹² Vladimir Grečić, *Jugoslovenske spoljne migracije*, 58.

¹³ Ivo Baučić, *н. д.*, 12.

¹⁴ Миљана Радовановић, *Колонизација, Бачко Добро Поље*, Посебна издања Етнографског института 18, Београд 1979, 35–48; Dušan Drljača, *Etnološki pogled na poljska i jugoslovenska ispitivanja posleratnih migracija*, *Etnološki pregled* 5, Београд 1963, 81–90, 85, 86; Бреда Влаховић и Душан Дрљача, *Нова етничка кретања и истраживања у Србији у вези са развојем индустрије*, Посебан отисак из Цвијићевог зборника — вансеријско издање САНУ, Одељење природно-математичких наука, Београд 1968, 223–230; Dušan Drljača, *Etnische Territoriale Homogenisation in Jugoslawien vom Ende des Zweiten Weltkriegs bis zum Jahre 1990*, Abstracts, 5. SIEF, 1994, 86.

¹⁵ Aleksandra Pavićević, *Ambiguity of Integration Processes*; Dušan Drljača, *Etnische Territoriale Homogenisation*.

Извори за проучавање миграција са југословенских простора су бројни, али су често неусаглашени, методолошки недоследни и непотпуни.¹⁶ Поред тога, треба напоменути да је њихова веродостојност зависила и од идеолошке позадине појединих миграција како у матици, тако и у земљи пријема. Ово се посебно односи на национално самоизјашњавање, чија је права слика дуго била нејасна због доминирајућег и на разне начине сугерисаног „југословенског идентитета“, тако да се о националној припадности оних који су се у пописима изјашњавали као Југословени може судити, евентуално, само на основу уже области из које су се доселили.¹⁷ Оваквом врстом података, међутим, у овом тренутку располажемо само када су у питању радне миграције у СР Немачку и у Холандију од 1965. до 1968. године. Од укупног броја југословенских емиграната који се у овом периоду упутио у реченом правцу, 16% их је било из Босне и Херцеговине, 0,3% из Црне Горе, 47,6% из Хрватске, 2,6% из Македоније, 13,7% из Словеније, 11,1% из уже Србије, 7,7% из Војводине и 1,0% са Косова.¹⁸ Самостално етнолошко проучавање спроведено у два холандска градића, још је прецизније по овом питању. Наиме, овде наилазимо на податак да је међу Југословенима у Катвајку и Рајнсбургу највише било оних досељених из Ваљева и Пећи, али и овде недостаје евиденција о њиховој ужој етничкој припадности.¹⁹

Други проблем је илегални правни статус одређеног броја емиграната, као и неповерење према званичном југословенском режиму.

Било како било, основни *статистички* извор за проучавање овог сложеног питања представљају пописи становништва, са свим поменутих недостацима, извештаји амбасада и конзуларних представништава држава у које су одлазили грађани Југославије (јасно је да је овај број речит само у онолико случајева у колико је намера исељавања експлицирана), затим извештаји и процене југословенских конзулата и пописи становништва земаља имиграције, као и билатерални и међудржавни споразуми о запошљавању и заштити радника на привременом раду у иностранству. О томе да су бројеви добијени са ових инстанци непоуздан показатељ реалног стања говори чињеница да је пописом становништва Југославије из 1991. године евидентирано да се у иностранству налази 302.490 грађана: највише у СР Немачкој (24,9%), Аустрији (22,5%), Швајцарској (14,1%), Француској (7,7%), Шведској (3,5%), САД (6,3%), Канади (2,2%) и Аустралији (1,9), док је, према статистичким подацима главних западноевропских земаља имиграције и проценама југословенских конзуларних представништава, само у овим земљама 1991. године боравило око 670.000 грађана СРЈ.²⁰

Другу врсту извора за проучавање југословенских миграција представљају резултати пројеката научноистраживачких организација, као што су, нпр., Географски институт и Етнографски институт САНУ и Институт за међународну политику у Београду. У првима је акценат стављен на природно-географске и демографске аспекте миграција, као и на питања националног и културног идентитета,

¹⁶ Замерка о неусаглашености се првенствено односи на званичне изворе, типа пописа и података којима располажу амбасаде и конзуларна представништва, а који често не одговарају реалном стању ствари.

¹⁷ Душан Давидовић, *Улога традиције у структурисању културног идентитета Срба миграција у западноевропским земљама*, Гласник Етнографског института САНУ XLIII, Београд 1994, 101–109, 102.

¹⁸ Ivo Baučić, *н. д.*, 27.

¹⁹ Бранка Јаковљевић, *н. д.*, 146.

²⁰ Vladimir Grečić, *Jugoslovenske spoljne migracije*, 58, 59.

етницитета, симболичког изражавања, а све кроз фундаментална истраживања и директне контакте са југословенским емигрантима. Индикативна је, међутим, чињеница да су од истраживања српске дијаспоре у Чикагу, Торонту, Дулуту, као и привремено запослених радника у Немачкој, Холандији и Лондону, од деведесетих година прошлог века, првенствено из економских разлога, она усмерена на српску емиграцију у донедавно суседним републикама и земљама,²¹ као и на стару српску дијаспору.²² У резултатима истраживања Института за међународну политику акцензован је економско-политички аспект миграција. Ове резултате посебно оперативним чини њихова прегледност и сажетост, али извесна методолошка недоследност и недореченост упућују на њихову посебну критичку анализу, која наравно излази из оквира овог рада.

Јасно је да, с обзиром на позната и бурна дешавања у региону током последње деценије 20. века, посебно научно и свако друго интересовање буди питање броја и структуре миграција које су се у том периоду одиграле. Имајући у виду оно што је до сада речено, мислим да није потребно да посебно наглашавам тешкоће у давању одговора на ово питање, али покушаћу да изложим податке који су ми доступни.

На основу званичних статистика, изјава представника српске дијаспоре процена дипломатско-конзуларних представништава и доступне литературе, укупан број Срба, грађана Црне Горе и Југословена српског порекла у свету, у 1994. години, може се представити на следећи начин:

САД	430.000–500.000
Канада	80.000–100.000
Јужна Америка	20.000–30.000
Аустралија	90.000–120.000
Нови Зеланд	500–1.000
Јужна Африка	20.000–25.000
Велика Британија	50.000–55.000
Земље Трећег света	20.000–30.000
СР Немачка	250.000–300.000
Аустрија	100.000–130.000
Француска	80.000–100.000
Швајцарска	70.000–100.000
Земље Бенелукса	15.000–20.000
Скандинавске	50.000–60.000
Италија	5.000–7.000
Остале европске имиграционе земље	15.000–20.000
Старе и нове суседне земље (Румунија, Мађарска, Албанија, Хрватска, Македонија, Словенија)	220.000–330.000 ²³

²¹ Аутор овог рада спровео је истраживања српске емиграције у Словенији 1999. године и у Грчкој 2001. и 2002. године. Резултати ових истраживања налазе се у припреми за издавање.

²² Мирјана Павловић, *Фактори етничности Срба у Бајтањи*, Гласник Етнографског института САНУ XLIII, Београд 1994, 193–201; Младена Прелић, *Етнички идентитети Срба у Будимпешти*, Гласник Етнографског института САНУ XLIV, Београд 1995, 151–159; Мирослава Лукић-Крстановић, *Срби у Бајтањи: методолошки оквир истраживања етничности*, Друштвене науке о Србима у Мађарској, Научни скупови, књ. С1, Одељење друштвених наука, књ. 22, САНУ и Самоуправа Срба у Мађарској, Будимпешта 2003, 123–131.

²³ Vladimir Grečić, Marko Lopusina, *н. д.*, 32, 33.

Као што је поменуто, већ се миграцијама које су започеле средином осамдесетих година XX века могу приписати извесне специфичности које их одвајају од претходних. Ово се понајвише односи на пораст броја високообразованих и високостручних кадрова у укупном броју емиграната. Према статистици имиграционих земаља, пре него што су почели етнички сукоби и грађански рат, са територије СФРЈ годишње је одлазило само у прекоокеанске земље око 250 високих стручњака.²⁴ У петнаестогодишњем периоду од 1979. до 1993. године у иностранство је отишло 1.060 истраживача.²⁵ Овај тренд је био најинтензивнији од 1990. до 1993, када је земљу напустило две петине поменутог броја,²⁶ односно од 1990. до 1994 — 918 истраживача. За сваку годину појединачно то изгледа овако: 1990 — 126, 1991 — 180, 1992 — 190, 1993 — 223 и 1994 — 199. На другом месту се, међутим, тврди да је током периода од 1979. до 1994. у иностранство отишло 1.256 истраживача, али пошто анкетом нису обухваћене све истраживачке организације, износи се претпоставка да је реалан број ових емиграната око 1.570.²⁷ Овде треба поменути пример српске емиграције у Словенији, која је на основу резултата пописа из 1991. године чинила 2,44% укупног становништва ове републике, од чега је 8,9% било са вишим и високим, а 42,3% са средњим образовањем.²⁸

Међу високообразованима, просечне старости од 30 до 36 година који су перспективу своје професионалне афирмације видели ван граница родне земље, највише је младих научних радника из области физике, математике, електронике, хемије.²⁹

Највећи део високообразованих емигрирао је у Америку (34,6% од поменутог броја научних радника), у којој је већ на основу пописа становништва САД из 1990. године констатовано 154.267 грађана рођених у бившој Југославији, од чега је њих 12% било са завршеним факултетом. Затим следи Канада у коју је отишло 28,1% истраживача, па Аустралија са 9,2%, Велика Британија са 8,2%, Немачка са 6,1%, Француска са 4,4%, Швајцарска са 4,0%, Италија са 3,1%, Холандија са 2,4%. Само током 1993. године САД су примиле 422 стручњака из бивше СФРЈ, а од 7.000 усељеничких виза, издатих од стране канадских имиграционих власти исте године, четвртина је отпадала на високостручне особе.³⁰

Политичка криза, сукоби, распадање бивше СФРЈ, економске санкције, хиперинфлација и пад животног стандарда довели су до нових масовних миграција на територији Југославије. Међу њима значајно место заузимају миграције и прогони из бивших југословенских република, од којих су неки завршавали у Србији, а неки, преко Србије, настављали према европским или прекоокеанским земљама имиграције. Ово се, наравно, односи на миграције српског становништва.

Билатералним споразумима о запошљавању и заштити радника на раду у иностранству, у периоду од 1965. до 1992. године било је „покривено“ 236.267 грађана Југославије, углавном у СР Немачкој, Аустрији, Швајцарској и Францу-

²⁴ Vladimir Grečić, Đuro Kutlača, Vlastimir Matejić, Obrad Mikić, *Migracije visokostručnih kadrova i naučnika iz SR Jugoslavije*, Savezno ministarstvo za rad, zdravlje i socijalnu politiku, Beograd 1996, 32, 33.

²⁵ Овај податак се, дакле, односи само на истраживаче из научних и истраживачких институција, тако да он не обухвата укупан број високообразованих стручњака који су емигрирали.

²⁶ Vladimir Grečić, Marko Lopusina, *н. д.*, 29.

²⁷ Vladimir Grečić i ostali, *Migracije visokostručnih kadrova*, 33.

²⁸ Ови подаци су садржани у необјављеном раду: Миран Комац, *Срби у Словенији*.

²⁹ Vladimir Grečić, Marko Lopusina, *н. д.*, 181.

³⁰ Vladimir Grečić i ostali, *н. д.*, 33.

ској, а само од 1991. до 1992. године запослило се у иностранству, највише опет у СР Немачкој, око 12.000 сезонских радника и 2.300 медицинских сестара и техничара.³¹ Међутим, када су готово све европске земље, а посебно чланице Европске уније, током 1992. године, желеле да низом рестриктивних прописа, посебно према грађанима СРЈ, заштите своје тржиште рада, свака прецизнија евиденција о броју, структури и даљој судбини миграната са ових простора постала је илузорна. Због смањених могућности регуларног запошљавања нагло је порастао број лица која су, највише у Немачкој, Шведској и Швајцарској, затражила азил. Процењује се да се већ почетком 1993. године у земљама Западне Европе појавило око 200.000 азиланата, с тим што је међу њима било највише Албанаца.³² Треба напоменути да је у периоду између 1970. и 1990. године једино албанска етничка заједница имала стабилну тенденцију повећања природног прираштаја, те је демографска статистика за 1981, 1991. и 1997. годину забележила највећи природни прираштај за читаву територију СР Југославије управо на Косову и Метохији.³³ Велики број азиланата албанске националности можда се може тумачити и у овом светлу.

Поредећи пописе из 1981. и 1991. године, највише се повећао број емиграната са Косова и Метохије (за 62%), затим из Црне Горе (за 26%) и централне Србије (за 8,8%). У односу на укупну популацију из СР Југославије у иностранству, учешће броја лица из Србије износи 93,4%, а из Црне Горе — 6,6%.³⁴ Последњи талас миграција био је усмерен и ка прекоокеанским земљама, а највећи број емиграната у овом правцу регистрован је 1993. године, када је грађанима СР Југославије од стране амбасада ових земаља издато 12.000 исељеничких виза.³⁵

Осим избеглица и принудно расељених лица, који су у иностранство отишли што из социоекономских разлога, што због немогућности регулисања правног статуса у земљи матици, међу емигрантима последњег таласа налази се и познат број грађана СРЈ из резервног војног састава, међу којима је познат број регрута који нису одслужили војни рок, као и грађана СРЈ који су због пада животног стандарда и генералне депресије одлучили да „нормалан живот“ потраже негде другде. Међу онима којима економски мотив није био примаран у овој одлуци, познат је број оних који су емигрирали у Грчку формирајући тамо по многоме специфичан тип емиграције. Символи етничког идентитета, које су као примарне изабрали припадници ове групације, представљају *par excellence* сведочанство новије југословенске историје.³⁶

У општим цртама говорећи, ове миграције карактерише чешћа селидба целих породица, непостојање било каквих планова који би се тицали дужине останка у иностранству, повратка или новчаних улагања у домовини, као и релативно висока образовна и прилично хетерогена професионална структура.³⁷ Већ се на основу пописа из 1991, у односу на онај из 1981, може приметити повећање броја

³¹ Vladimir Grečić, *Jugoslovenske spoljne migracije*, 58, 59.

³² *Истио*, 69.

³³ Statistički prilog, Stanovništvo 3–4, Beograd 1994, 210; Goran Penev, *Prirodno kretanje seoskog stanovništva Jugoslavije sa posebnim osvrtom na fertilitet početkom devedesetih*, Stanovništvo 1–4, Beograd 1999, 45–69, 48.

³⁴ Goran Penev, *н. д.*, 65.

³⁵ Vladimir Grečić, Marko Lopusina, *н. д.*, 29.

³⁶ Александра Павићевић, *Срби у Грчкој — ирлог проучавању националног идентитета нових емиграната*, у: *Традиционално и савремено у култури Срба*, Посебна издања Етнографског института САНУ 49, Београд 2003, 329–339.

³⁷ *Истио*.

емиграната са средњом стручном спремом и гимназијом, те стручног кадра са средњим, вишим и високим образовањем.³⁸ У узорку српског становништва, анкетираниог током поменутог истраживања у Грчкој, налазило се чак 47,2% емиграната са високом стручном спремом.³⁹

Саопштења о резултатима пописа из 2002. године за сада се своде само на укупан број југословенских грађана у иностранству, од 400.000 хиљада, с тим што треба напоменути да је ово први попис из чијег оквира су изостављени Косово и Метохија, а у овај број нису ушли ни грађани Црне Горе. Само у периоду 2001–2002. отишло је са територије Србије и Војводине, у правцу иностранства 17. 300 становника.⁴⁰ На основу коначних и по категоријама спецификованих резултата пописа биће могуће вршити поређења и анализе трендова миграција од 1991. до 2001, мада ће, с обзиром на поменуте недостатке пописних техника, реалан број и структура емиграната и даље остати релативна.

Драматични мартовски догађај у 2003. години засигурно није стимулативно деловао на грађане Србије и Црне Горе. Убиство премијера Србије, а понајвише начин на који је страдао, изазвали су узнемирење, страх и незнађе наизглед цикличних историјских догађаја. Апокалиптичној атмосфери која је владала до сахране доприносиле су и изјаве грађана на улици, анкетираних од стране ТВ новинара. Нису ретки били они који су свој даљи живот видели ван граница домовине.

Могуће импликације свега онога што се у Србији дешавало и што се дешава после овог немилог догађаја сугеришу да још није дошло време „сабирања“. Када ће то време доћи и какви ће бити крајњи биланс и цена транзита и улазнице у „нормалан свет“, можда ћемо сазнати ми, а можда тек генерације које долазе. Настављамо, дакле, наше *Дуго њујовање у Европу*.

Aleksandra PAVIĆEVIĆ

A FEW QUESTIONS CONCERNING EXTERIOR MIGRATIONS
OF YUGOSLAV POPULATION DURING THE SECOND HALF
OF THE 20TH CENTURY
— A TIME FOR RECONSIDERATION —

Key words: transition period, migrations, statistics, educational level.

The territory of the former Yugoslavia (within all of its structures and forms during the second half of the 20th century — from FPRY, SFRY, FRY, to Serbia and Montenegro) was the subject of more or less intensive external and internal migrations. The first larger wave of emigration occurred immediately after the end of World War II, mostly due to the political events in the country that concerned ideological orientation of national-liberation war winners. In most cases, the furthest destinations of these emigrants were overseas countries. The remoteness of the new „homelands“, among other reasons, made these relocations permanent. In the beginning of 1960's a new wave of mass immigrations occurred due to the „liberation“ of Yugoslavia's economy and politics, and the need of labor force in the countries of Western Europe. These were the economic, so-called labor-migrations that were supposed to have a temporary character. During the period of 1964–1973, Yugoslav citizens living in Western European countries numbered approximately one

³⁸ Vladimir Grečić, *Jugoslovenske spoljne migracije*, 201.

³⁹ Александра Павићевић, *Срби у Грчкој*, 333.

⁴⁰ Б. Радивојша, *Градови незајослених, села пензионера*, Политика, број 32490, век други, година прва, А–10.

million and one hundred thousand, out of which two-fifths were Serbs. In the mid 1970's, a migration trend seemed to slightly decline, only to increase again in the 1980's, and especially during the 1990's, however with the new socio-economic-political background and different characteristics than the preceding ones. It could be argued, though, that these new migrations of Yugoslav citizens sum up all the characteristics of the preceding ones, being, at the same time, very dramatic in nature considering that the migrations were most of the time, the only available option for emigrants. In general, these migrations are characterized by relocation of whole families, absence of a long-term plan considering the future (duration of stay, return to the home country), money investment in the home country, and relatively high although diverse educational level. Actually, based on comparison between censuses in 1981 and 1991, it is evident that in 1991 more people with a high school diploma, gymnasium, higher and academic education have left the country than in 1981. The available data from 2001 census consist only of a relative number of Yugoslav citizens living abroad, around 400,000, but this number does not include citizens from Kosovo and Metohija, or Montenegro. Only when the final census data come out, will it be possible to analyze and compare migrations from 1991–2001, although considering census gathering and its limitations, it is clear that many trends will remain hidden.